

Zinka Kolarič**MOČ IN NEMOČ SOCIOLOŠKIH TEORIJ
SOCIALNE POLITIKE – POGLED NA
TEORIJE IZ ZORNEGA KOTA EMPIRIJE**

V članku so predstavljene hipoteze o različnih družbenih pogojih oz. determinantah izoblikovanja in širjenja »moderne socialne politike« kot jih ponujajo v šestdesetih letih nastale sociološke teorije socialne politike. Empirična verifikacija teh hipotez je pokazala, da je bilo izoblikovanje in širjenje »moderne socialne politike« v Zahodni Evropi dosti močnejše determinirano iz razmerij moči med različnimi političnimi akterji izhajajočim »političnim pritiskom« kot pa z »objektivnim pritiskom«, ki je izhajal iz procesa (kapitalistične) industrializacije in urbanizacije.

The article reviews different hypotheses on (the various) social determinants of establishing and widening the "modern social policy". These hypotheses have been formulated by theories of social policy in the sixties. The empirical verification of these hypotheses has shown that the process of establishing and widening of the modern social policy was in general much more influenced by "political pressure" of different political actors than merely by the "pressure" of industrialisation and urbanization.

sociološke teorije socialne politike, socialno-zavarovalni sistemi, stopnja (kapitalistične) industrializacije in urbanizacije, stopnja demokratizacije, legitimizacijske potrebe vladajočih elit

I. Uvod

Znano je, da teoretične sociologije vse do druge polovice 20. stol. »fenomen socialne politike« ni pretirano zanimal. Nekateri velikani sociološke misli so se predmeta socialne politike sicer dotikali, vendar le posredno, na robu svojih teoretskih preokupacij, pa še to z intenco, da bi jo negirali (Spencer) oz. vplivali na to, kakšna naj bi bila (Weber). Nasploh lahko rečemo, da je šlo angažiranje družboslovcev (predvsem ekonomistov in juristov, pa tu sociologov) v okviru tako imenovane »znanstvene socialne politike« v smeri oblikovanja normativnih modelov socialnih politik, iz tega pa so poskušali potem (prek različnih združenj, npr. Združenje za socialno politiko v Nemčiji) politično vplivati na oblikovanje socialne zakonodaje, ne pa znanstveno razlagati družbenih pogojev v katerih se je socialna politika oblikovala.

Sele v 60. letih tega stoletja, v času, ko je »moderna socialna politika« v obliki institucije socialno-zavarovalnih sistemov dosegla zgornjo mejo v svojem širjenju, se je teoretična sociologija neposredno spoprijela z razlago podobnosti, predvsem pa razlik med temi sistemi.

Gledano metodološko, poskušajo sociologi pri tem najprej indentificirati družbene pogoje (spremembe, procese, probleme) iz katerih je izšla potreba po socialni politiki. Pri tem se medseboj razlikujejo po tem, ali poskušajo nastanek in širjenje socialne politike razložiti »funkcionalno« ali »intencionalno«. Oboji potem, izhajajoč iz tega, opredeljujejo »družbeno funkcijo« oz. »družbeno vlogo« socialne politike v modernih družbah.

Vendar pa tudi te »funkcionalne« in »intencionalne« razlage socialne politike, podobno kot »normativne«, praviloma ne temeljijo na analizi dejstev. So predvsem sklopi teoremov, ki niso, jih je pa mogoče empirično preveriti. Le sistematična konfrontacija posameznih teoremov z rezultati empiričnih raziskav nam namreč omogoči, da lahko razločimo hipoteze z večjo pojasnjevalno močjo od tistih slabše fundiranih in se tako, z odstranitvijo čisto »povsem ideoloških plev«, dokopljemo do zrna resnice o nastanku in širjenju »moderne socialne politike«.

Sociološki pojasnitveni modeli pogojev nastanka in širjenja socialno-zavarovalnih sistemov se diferencirajo glede na štiri osnovne usmeritve v sociologiji, ki koreninijo v različnih teoretskih pozicijah socioloških klasikov. Črta ločnica (ki praviloma deli tudi različne politične poglede) poteka najprej med pluralističnimi in neo-marksističnimi pojasnitvenimi modeli:

– Pluralisti, imenovani tudi meščanski teoretiki, razlagajo v navezavi na Durkheim in Webra državno socialno politiko in institucije, prek katerih se ta izvaja, kot splošni rezultat procesov rasti in diferenciacije v okviru modernizacije.

– Neo-marksisti – ti se navezujejo na Marxa, pa nasprotno razumejo »moderno socialno politiko« kot specifični produkt kapitalističnega razvoja, ki je nujen za zagotovitev procesa oplajanja kapitala in pacificiranje razrednih nasprotij v kapitalističnih družbah.

Znotraj teh dveh teoretskih blokov lahko identificiramo:

- na eni strani funkcionalistične,
- na drugi strani pa konfliktno-teoretične pojasnitvene modele.

Konfliktni teoretiki obeh provenienc se naprej med seboj razlikujejo po temle:

- ali izhajajo pri razlagah nastanka in širjenja socialne politike iz zahtev demokratičnega in delavskega gibanja – »socialne politike od spodaj«,
- ali pa pri razlagah socialne politike izhajajo iz potreb vladajočih elit po legitimizaciji – »socialna politika od zgoraj«.

Zaradi preglednosti se nam zdi dobro osnovne teze, ki izražajo diferenco, specifiko posameznih teorij, prikazati v tabeli:

Navajanje argumentov, s katerimi posamezni avtorji dokazujejo svojo izhodiščno teoretsko pozicijo oz. izgrajujejo svoje pojasnitvene modele, vsekakor presega okvir in intenco našega zapisa. Zato bomo poskusili – za potrebe tega zapisa – ilustrirati teoretske modele vseh v tabeli navedenih usmeritev s sistemom hipotez o pogojih nastanka, širjenja in izoblikovanja različnih institucionalnih tipov »modernih socialnih politik«.

a) Hipoteze o pogojih nastanka »moderne socialne politike«

Z identificiranjem pogojev oz. determinant nastanka državne socialne politike začenjajo izgrajevanje svojih pojasnitvenih modelov vsi navedeni avtorji; med seboj se razlikujejo v tem, komu oz. čemu pripisujejo vlogo odločujočega dejavnika:

- Iz tez pluralistov – funkcionalistov izhaja, da so socialno-zavarovalne

Funkcionalistični modeli		Konfliktno-teoretični modeli
PLURALISTIČNE TEORIJE		Sp ima sistem. preventivno funkcijo zagotavljanja nemotene ekonomske rasti oz. nemotenega poteka kap. industrializacije
	Navezava na Dürkheima Sp je reakcija na nove rizične situacije, ki izhajajo iz procesov industrializacije in urbanizacije ob istovremni slabitvi funkcioniranja tradicionalnih oblik socialne skrbi (Achinger, Wilensky/Lebeaux)	Sp je koncesija zahtevam, ki so se izoblikovale znotraj mobilizacijskih procesov s ciljem zagotavljanja soc. integracije in kontrole Navezava na Webra Sp je rezultat procesa demokratizacije (širjenje volilne pravice) ter organiziranja delavstva (Goldthorpe, Marshall, V. George)
NEOMARKSISTIČNE TEORIJE		Navezava na Marxa Sp pacificira razredni boj Je rezultat kolektivnih protestov in zaostrenega razred. boja (Korpi, Piven/Cloward)
	Sp je v funkciji zagotavljanja kap. akumulacije in korigiranja njenih negativnih učinkov Je nujna reakcija na ogroženo re-produkt. del. sile v razmerah vse ostrejšega kap. izkoriščanja (Nahr/Offe, Müller/Neuss, Lenhard/Offe O'Connor)	Sp je izraz interesov pol. elit po ohranitvi oblasti Je nujna reak. na pol. mobilizacijo delavstva s ciljem njihove socialne integracije (Vobruba)

sisteme uvedle najprej tiste države, v katerih se je najprej začel proces modernizacije oz. industrializacije. Ker je po njihovem socialna zakonodaja primarno v funkciji reševanja podobnih socialnih problemov, ki izhajajo iz procesov industrializacije in urbanizacije, so bili socialno-zavarovalni sistemi uvedeni na podoben stopnji družbeno-ekonomskega razvoja.

- Neomarksisti-funkcionalisti pričakujejo državno socialno intervencijo na podoben stopnji kapitalističnega razvoja, se pa med seboj razlikujejo v definiranju te stopnje: Lenhard in Offe vežeta nujnost državne socialne politike že na zgodnjo fazo konstituiranja mezdnih odnosov, O'Connor pa šele na fazo monopolnega kapitalizma, ki se po njegovem začne pred prvo svetovno vojno.

- V skladu s tezami konfliktnih teoretikov obeh provenienc – razlagalcev »socialne politike od spodaj« so najprej uvedle socialno-zavarovalne sisteme tiste države, v katerih je bila bolj razširjena volilna pravica oz. v katerih so se prej izoblikovali delavski sindikati in politične stranke.

- Tudi konfliktni teoretiki – razlagalci »socialne politike od zgoraj« praviloma pričakujejo uvedbo socialno-zavarovalnih programov prej tam, kjer je visoko stopnjo mobilizacije delavstva spremljala tudi visoka stopnja avtonomije in centraliziranosti državnega aparata.

b) Hipoteze o determinantah širjenja socialno-zavarovalnih sistemov

Ker se povečujejo in zaostrejejo socialni problemi, ki izhajajo iz procesov družbeno-ekonomskega razvoja, ker se krepi politična moč delavstva in ker rastejo materialne/finančne/ in kibernetске kapacitete države, pričakujejo vsi avtorji tudi širjenje intervencij socialne države.

- Za funkcionaliste obeh provenienc se osnovni vzrok za to nahaja v sferi dela, kjer so zmeraj širši sloji prebivalstva proletarizirani in odvisni od meznega dela.

Čim višja bo stopnja ekonomske razvitosti neke dežele, večja bo »gostota« socialnih intervencij države.

Medtem ko pluralisti-funkcionalisti pričakujejo kontinuirano rast socialne vloge države, pa izhajajo iz tez neomarksistov-funkcionalistov ciklična nihanja, odvisna od kriznih ciklov v kapitalistični ekonomiji.

- Za konfliktno teoretiko je odločujoči dejavnik širjenja socialne zakonodaje moč delavskega razreda. V povprečju bo torej več socialnih programov – ti bodo tudi obsežnejši – tam, kjer je višja stopnja sindikalne organiziranosti delavstva in kjer so močnejše »leve«/delavske stranke.

- Teze pluralistov-konfliktnih teoretikov – razlagalcev »socialne politike od spodaj« vežejo širjenje socialne zakonodaje na pritisk pričakovanih volilcev, teze neomarksistov pa na pritisk stavk in drugih oblik kolektivnih protestov.

- Konfliktni teoretiki razlagalci »socialne politike od zgoraj« vidijo odločujočo determinanto širjenja socialne zakonodaje v rasti upravnih kapacitet držav; za pluraliste je pogoj za povečevanje sredstev za »socialo« zmanjševanje sredstev za oborožitev; neomarksisti pričakujejo tukaj nasprotno vzajemno rast, in ne izključevanje.

c) Hipoteze o determinantah oblikovanja različnih institucionalnih tipov socialnih politik

V vseh modelih najdemo dosti manj elementov, na podlagi katerih bi lahko izoblikovali hipoteze o tem, v odvisnosti od česa so se izoblikovali raz-

lični tipi socialno-zavarovalnih sistemov (subvencionirano-prostovoljno, obligatorno in nacionalno zavarovanje).

- Teze neomarksistov implicirajo, vzeto splošno, povsod uvedbo obligatornih sistemov, vezanih na zaposleno prebivalstvo – zaradi zagotavljanja reprodukcije delovne sile oz. reguliranja delovnega prispevka zaposlenih.

- Teze pluralistov nasprotno implicirajo trend od subvencioniranih prostovoljnih k nacionalnim zavarovalnim sistemom, pa naj bo to zaradi razpadanja tradicionalnih oblik socialne skrbi ali pa zaradi krepitev državlanskega statusa.

- Konfliktne teoretike – razlagalci »socialne politike od zgoraj« predvidevajo širjenje obligatornih programov, ki bodo sukcesivno zajemali tiste socialne kategorije, ki najučinkoviteje izpostavljajo problem legitimnosti političnih sistemov.

- Rekli bi lahko tudi, da teze teoretikov vseh barv predvidevajo slabitev kontrolnih in disciplinirajočih elementov v socialni zakonodaji, pa naj bo to zaradi rastočih motenj v reprodukciji delovne sile, ali zaradi krepitev moči delavstva ali zaradi krepitev državlanskega statusa; na mesto kontrolnih določil stopajo pravno priznane zahteve.

II. Empirične raziskave socialne politike

Vse navedene hipoteze zahtevajo empirično preverjanje. Vprašljivost nekaterih se pokaže že, če jih konfrontiramo s splošno znanimi dejstvi:

- Dejstvo je, da je vse družbe, ki so ob prelomu stoletja uvajale socialno-zavarovalne programe, zajel močan proces industrializacije in urbanizacije kot tudi politične mobilizacije delavstva. To dejstvo torej ustreza teoretskim razlagam. Vendar pa so posamezne družbe uvajale socialno-zavarovalne programe na zelo različnih stopnjah ekonomske razvitosti oz. v različnih fazah kapitalistične industrializacije, kot tudi na zelo različnih stopnjah demokrati- zacije.

Tega dejstva funkcionalistične razlage obeh provenienc, za katere je nastanek »moderne socialne politike« nujna posledica sprememb, ki izhajajo iz (kapitalistične) industrializacije, ne morejo prepričljivo pojasniti. To dejstvo je problem tudi za konfliktne teoretike – razlagalce »socialne politike od spodaj«, za katere je državna socialna politika rezultat zahtev, ki jih postavlja politično mobilizirano delavstvo.

- Dejstvo, da so se izoblikovali različni tipi socialno-zavarovalnih sistemov, predstavlja problem za neomarksiste – konfliktne teoretike, saj bi morale po njihovi razlagi vse kapitalistične države uvesti obligatorne sisteme. Vemo pa, da so bili v polovici primerov uvedeni subvencionirani prostovoljni zavarovalni sistemi.

- Tudi dejstva, da so se socialno-zavarovalni programi razširili čez »meje« zaposlenega prebivalstva, ne morejo vse teorije enako prepričljivo pojasniti. Trend k nacionalnim zavarovalnim programom ustreza Marshallovi razlagi, predstavlja pa problem za neomarksiste. Sukcesivna širitev socialno-zavarovalnih programov na marginalne skupine, ki nimajo velike moči kot volilci niti niso konfliktno aktivne, predstavlja problem za konfliktne teoretike.

Že na osnovi te »konfrontacije« je mogoče reči, da nobena od teorij sama zase ne more zadovoljivo pojasniti vseh smeri v procesu oblikovanja »moderne socialne politike«.

To nam jasno kažejo tudi rezultati sicer redkih komparativnih empirič-

nih raziskav, ki poskušajo s sistematično analizo dejstev »izmeriti« determinacijsko moč pojasnitvenih dejavnikov, ki jih ponujajo posamezne teorije.

Teh raziskav ni veliko, tako da si ni težko ustvariti pregleda nad najpomembnejšimi ugotovitvami le-teh. Seveda avtorji teh raziskav niso imeli pretenzije sistematično preveriti vseh hipotez in tako izmeriti eksplikativne moči posameznih teorij. Vsekakor pa je med rezultati teh raziskav mogoče podčrtati tiste, ki pomenijo osnovo za ocenitev eksplikativne moči – vsaj funkcionalističnih v odnosu do konfliktno-teoretičnih razlag pogojev za izoblikovanje »moderne socialne politike«.

a) Determinante izoblikovanja »moderne socialne politike«

Med raziskavami družbenega konteksta – opravljenih jih je okoli sedem – v katerem je nastala »moderna socialna politika, so za nas posebej zanimivi rezultati treh raziskav: komparativne empirične raziskave pogojev uvajanja socialno-zavarovalnih sistemov v štirih skandinavskih državah – opravil jo je Stein- Kuhnles– (1978 in 1981), komparativne analize socialno-zavarovalnih sistemov v 15-ih zahodnoevropskih državah Jensa Albera (1982) ter v okviru projekta HIWED opravljenih primerjalnih zgodovinskih analiz razvoja zahodnoevropskih držav blaginje; projekt je vodil Peter Flora, pri izvedbi letega pa je sodeloval tudi Jens Alber (1977).

– Prvo vprašanje, na katero poskušajo odgovoriti navedene raziskave, se glasi: ali je mogoče »izmeriti« stopnjo industrializacije in urbanizacije, ki bi jo lahko definirali kot nujno za uvedbo socialno-zavarovalnih sistemov?

Kuhnlesova raziskava je pokazal, da kronologija uvajanja socialno-zavarovalnih sistemov na Danskem, Švedskem, Norveškem in Finskem sledi sekvencam industrializacije in urbanizacije teh dežel. Danska ima kot najbolj industrializirana in urbanizirana leta 1910 uvedene že vse štiri socialno-zavarovalne sisteme, Norveška in Švedska kot nekoliko manj razviti imata uvedena dva, medtem ko ima Finska kot najmanj industrializirana in urbanizirana uvedeno le zavarovanje za primer nesreč pri delu.

Interpretacija te ugotovitve v smislu funkcionalistične razlage, po kateri je uvedba socialnega zavarovanja posledica sprememb, ki izhajajo iz družbeno-ekonomskega razvoja, postane dvomljiva ob upoštevanju druge temeljne ugotovitve te raziskave, ki pravi, da so se štiri skandinavske države tudi demokratizirale v istem zaporedju, v katerem so se ekonomsko razvijale.

Raziskava Jensa Albera (1982) kaže, da je med 1880. letom in začetkom 1. svet. vojne vseh 15 v analizo vključenih držav uvedlo vsaj en socialno-zavarovalni sistem. S temi programi niso pokrivalle istih rizičnih situacij, močno pa variirajo tudi glede na čas uvedbe. Teh časovnih variacij ni mogoče razložiti kot »čakanje« na določeno stopnjo ekonomske razvitosti, kajti uvajale so jih na zelo različnih stopnjah urbanizacije in industrializacije.

Splošna ugotovitev te, pa tudi drugih raziskav je, da so razlike v stopnji ekonomske razvitosti v času uvajanja socialno-zavarovalnih sistemov med posameznimi državami prevelike, da bi lahko uvedbo socialno-zavarovalnih sistemov razlagali kot funkcijo določene stopnje (kapitalistične) industrializacije in urbanizacije.

– Ali je potem razlike v času uvedbe socialno-zavarovalnih sistemov mogoče razložiti kot »čakanje« na določeno stopnjo demokratizacije?

Kuhnles (1978) je za štiri skandinavske države dejansko potrdil tezo konfliktnih teoretikov, po kateri so tiste države, v katerih je bila prej uvedena splošna volilna pravica in participacija v političnem življenju, tudi prej uvedle socialno-zavarovalne sisteme.

Tudi Alberova raziskava (1982) razkriva povezavo med fazo nastajanja socialnih držav in začetki politične mobilizacije delavstva: tiste države, v katerih so prej nastale delavske stranke, so tudi prej uvedle socialno-zavarovalne sisteme: komaj kakšen program je bil uveden pred ustanovitvijo delavske stranke. Vendar pa na drugi strani ta raziskava ne razkrije nobene signifikantne povezave med kvantitativno rastjo delavskih strank in uvajanjem socialno-zavarovalnih sistemov, pokaže pa, da so bili prvi programi povsod uvedeni pred vstopom delavskih strank v parlamente.

Te ugotovitve potrjuje tudi Flora (1977), ki dokaže, da se je pripravljenost za uvajanje socialno-zavarovalnih sistemov v Zahodni Evropi v resnici krepila s širjenjem volilne pravice, da pa so istočasno ustavne monarhije uvajale socialno-zavarovalne sisteme povsem neodvisno od stopnje realiziranosti političnih pravic.

Tako kot ne moremo določiti stopnje ekonomskega razvoja, katere »posledica« je uvedba socialno-zavarovalnih sistemov, ne moremo določiti tudi stopnje politične mobiliziranosti delavstva, ki je »izzvala« socialno-politične iniciative.

Še več, čezmerna socialno-politična angažiranost avtoritarnih držav dokazuje tesno povezanost med legitimizacijskimi potrebami nacionalnih političnih elit in uvajanjem socialno-zavarovalnih programov. Zaradi omejenega parlamentarizma je bila legitimizacija nacionalnih elit v teh državah še posebej dvomljiva. Ker so avtoritarne zahodnoevropske države spadale ob koncu 19. stol. med manj industrializirane in urbanizirane, njihove čezmerne socialno-politične aktivnosti ne moremo razložiti s »pritiskom« problemov, ki so izhajali iz ekonomskega razvoja.

Rezultati raziskav tako jasno kažejo, da so manj industrializirane in urbanizirane ter manj demokratične države v povprečju prej uvedle socialno-zavarovalne sisteme – pa tudi več le-teh – kot ekonomsko bolj razvite in bolj demokratične države.

– Ta šibka povezanost med znotrajdružbenimi procesi industrializacije in urbanizacije ter demokratizacije na eni in uvajanjem socialno-zavarovalnih sistemov na drugi strani je usmerila nekatere raziskave k preučevanju internacionalnih vplivov oz. difuzijskih oz. imitacijskih procesov na oblikovanje nacionalnih socialnih politik.

Stein Kuhnles (1981) je poskušal ugotoviti, do kod so skandinavske države posnemale Bismarckov model obligatornega socialnega zavarovanja. Skozi natančno analizo procesov oblikovanja socialne zakonodaje je ugotovil, da so »nemški primer« sicer preučevale posebne parlamentarne komisije, vendar pa sta le dva od 16-ih prvih zakonov, s katerimi so skandinavske države institucionalizirale socialno-zavarovalne sisteme zahtevala uvedbo obligatornih sistemov.

Tudi Alberova raziskava (1982) je pokazala, da je bila večina socialno-zavarovalnih sistemov, ki so bili do konca 1. svet. vojne uvedeni v Zahodni Evropi, subvencioniranih prostovoljnih sistemov.

Avtoritarne države so praviloma dosti pogosteje uvajale obligatorne sisteme kot demokratične.

Tam, kjer so bili močni sindikati, so obligatorne sisteme le počasi uvajali.

Iz vseh navedenih ugotovitev izhaja, da je bil nastanek socialnega zavarovanja kot temeljnega elementa socialnih držav prej v funkciji potreb po legitimizaciji nacionalnih elit kot pa v funkciji reševanja problemov, ki so izhajali iz družbeno-ekonomskega razvoja.

Ker je bil tudi vpliv politično mobiliziranega delavstva na oblikovanje socialne zakonodaje omejen, lahko označimo obdobje nastajanja (uvajanja) socialno-zavarovalnih sistemov kot obdobje »socialne politike od zgoraj«. Največjo eksplikativno moč za pojasnitev nastanka »moderne socialne politike« imajo tako teze konfliktnih teoretikov – razlagalcev »socialne politike od zgoraj« (teoretikov elit).

b) Determinante širjenja socialno zavarovalnih sistemov

– Predmet večjega števila empiričnih raziskav je odnos med ekonomskim razvojem in rastjo socialnih izdatkov (deleža družbenega produkta, namenjenega socialnemu zavarovanju), ki jih zahteva širjenje socialno-zavarovalnih sistemov (uvajanje vseh štirih zavarovalnih programov in širjenje kroga zavarovancev).

Te raziskave kažejo, da ekonomsko razvitejše države, vzeto splošno, težijo k višjim socialnim izdatkom kot manj razvite in da so se hkrati z ekonomsko rastjo v vseh državah socialni izdatki povečevali.

Raziskave Cutrighta (1967), Aarona (1967) in Pryora (1968) poskušajo eksplicitno odgovoriti na vprašanje, ali je večja razpoložljivost resursov v razvitih deželah tisto, kar omogoča večje socialne izdatke, ali pa je rast deleža družbenega produkta, namenjenega socialni sferi, odvisna od rastoče negotovosti eksistence posameznikov oz. rastočih potreb po varnosti, ki izhajajo iz procesa (kapitalistične) industrializacije.

Vse tri raziskave so pokazale, da stopnja ekonomske razvitosti ni odločujoča determinanta rasti socialnih izdatkov in s tem širjenja socialnih programov. Rast socialnih izdatkov je povezana tako z rastjo finančnih resursov kot tudi z rastjo »potreb po varnosti«, vendar pa ostaja teža obeh elementov v teh raziskavah nepojasnjena. Vsekakor pa so razlike v višini socialnih izdatkov v razvitih državah prevelike, da bi jih lahko pojasnili funkcionalisti, ki se sklicujejo na rastoče potrebe po varnosti, ki izhajajo iz (kapitalistične) industrializacije in urbanizacije.

Te tri raziskave so tudi pokazale, da je bilo povečevanje socialnih izdatkov bolj odvisno od rasti družbenega produkta v zgodnjih fazah industrializacije (do leta 1910) kot kasneje, in da sta Francija in Nemčija širili svoje socialno-zavarovalne sisteme dosti bolj neodvisno od ekonomskih prisil kot pa Italija in Anglija. To seveda pomeni, da »prostor za širjenje socialne politike« določajo tudi drugi in ne le ekonomski dejavniki.

– Da to ni tip političnega sistema oz. ideološka usmerjenost k egalitarnim ali meritokratskim ciljem, je v svoji raziskavi pokazal Wilensky (1975); razkril pa je signifikantno pozitivno povezavo med indeksom centralizacije in višino socialnih izdatkov; v skupini 22 industrijskih držav jih je bilo sedem od devetih z najvišjo kvoto socialnih izdatkov visoko centraliziranih, medtem ko so imele štiri od sedmih dežel z najnižjo kvoto socialnih izdatkov decentralizirane politične sisteme.

Vendar pa sta Hage in Hanneman (1977) v svoji raziskavi potrdila pozitivno povezavo med indeksom centralizacije in višino socialnih izdatkov le za Italijo in Anglijo, ne pa tudi za Francijo in Nemčijo.

To sta poskušala pojasniti s hipotezo, da je bilo v prvih dveh državah predhodno močno tudi delavsko gibanje, vendar pa sta pozitivno povezavo med rastjo socialnih izdatkov in krepitvijo politične moči delavstva potrdila le za Anglijo, ne pa tudi za druge države.

Jens Alber je v svoji raziskavi (1982) razkril še eno pomembno in samo-

stojno determinanto rasti socialnih izdatkov. Dokazal je, da države, v katerih so bile delavske stranke dalj časa na oblasti (soudedežene v vladah) namenja-jo socialno zavarovanje nekoliko večji delež družbenega produkta kot države s krajšo vladavino delavskih strank (socialističnih, social-demokratskih).

Kontrola vzvodov politične moči je tako močnejša determinanta širjenja socialne politike kot sama kvantitativna moč delavskih strank.

Vsekakor pa ni nadzor vzvodov politične moči s strani delavskih strank edino gibalno širjenja socialne politike:

Ob prelomu stoletja so imele ustavno-dualistične monarhije na voljo mnogo obsežnejše zavarovalne sisteme kot demokratične države. Gibalo tega širjenja so bile konservativne sile, ki so pri tem izhajale iz svojih legitimizacijskih potreb.

Do začetka prve svetovne vojne so demokratične države ujele avtoritarne. Gonilna sila uvajanja in širjenja socialno-zavarovalnih sistemov so bile tukaj liberalne vlade, ki so morale, prav tako iz svojih legitimizacijskih potreb sodelovati – zaradi razširjene volilne pravice – v zaostrenem konkurenčnem boju za glasove delavstva.

Med obema vojnama so uvajale socialno-zavarovalne sisteme in širile krog zavarovancev predvsem tiste države, v katerih so bile močne delavske stranke. Tam, kjer so delavske stranke participirale v vladah, so se socialni programi širili hitreje kot tam, kjer so ostale zunaj.

V nasprotju s predvojnimi časom lahko obdobje med obema vojnama označimo kot »fazo socialne politike od spodaj«.

Po drugi svetovni vojni so gonilna sila širjenja socialne politike politične stranke »vseh barv«. Socialno-zavarovalne sisteme uvajajo predvsem tiste države, ki so veljale za zaostankarje. V 70. letih imajo vse zahodnoevropske države uvedene vse štiri socialno-zavarovalne sisteme, krog zavarovancev pa se širi čez meje zaposlenega prebivalstva na tiste zunaj delovnega procesa in na marginalne skupine. Subvencionirane prostovoljne sisteme so skoraj povsod nadomestili obligatorni sistemi, ki kot nacionalni programi često vključujejo vse prebivalstvo.

Po drugi svetovni vojni so si zahodnoevropske države glede razširjenosti socialno-zavarovalnih sistemov postale zelo podobne. Vendar pa se ta trend konvergence ne nanaša tudi na delež družbenega produkta, namenjenega socialnemu zavarovanju.

Tudi rezultati te Alberove in preostalih navedenih raziskav govorijo v prid večje eksplicitivne moči konfliktno-teoretičnih razlag razvojne dinamike socialnih držav kot funkcionalističnih. Obseg socialnih programov se je širil tem hitreje, čim močnejša je bila politična mobilizacija skupin, ki so postavljale socialne zahteve, in čim učinkoviteje so se te zahteve prek splošne volilne pravice transformirale v politični pritisk. Prvi pogoj za socialno politične iniciative vlad pa je razpolaganje s centraliziranimi birokratskimi kapacitetami. Koliko bodo te kapacitete uporabljene v socialne namene, je odvisno od tega, katera politična sila nadzira center političnega odločanja.

c) Determinante izoblikovanja različnih institucionalnih tipov socialno zavarovalnih sistemov

Monografij o karakteristikah socialno-zavarovalnih sistemov v posameznih deželah je veliko; determinante izoblikovanja različnih vzorcev socialne zakonodaje pa poskušata pojasniti le dve primerjalni kvalitativni študiji: že omenjena študija Gastona Rimlingerja in študija Hughja Hecla.

G. Rimlinger (1971), kot smo že povedali, začelja svojo analizo s predpostavko, da se v treh zaporednih fazah ekonomskega razvoja (agrarna faza, faza industrializacije, faza »zrelega« industrializma), v vseh družbah pojavijo podobni problemi negotovosti eksistence posameznikov in družbenih skupin in njihove socialne reintegracije.

V vseh industrializirajočih se družbah sta industrializacija in urbanizacija uničili tradicionalna združenja in institucije socialne skrbi, mobilizirali sta prebivalstvo in postavili problem družbene integracije. Vendar pa vse industrializirajoče se družbe niso reševale teh problemov na enak način. Način reševanja teh problemov je bil po Rimlingerju odvisen od štirih dejavnikov:

1. Najprej od družbenopolitičnega konteksta, v katerem je potekal proces industrializacije. V petih državah, ki jih Rimlinger primerja v svoji analizi, identificira tri različne družbenopolitične kontekste, v katerih je potekal proces industrializacije:

- V ZDA in Angliji (pa tudi Franciji), je bila industrializacija delo zasebnih podjetnikov, ki so si pod egido liberalne države pridobili vodilen položaj v državi in družbi.

- V Nemčiji in carski Rusiji so bili nosilci industrializacije zasebni podjetniki, vendar v okviru avtoritarne države, in tukaj so njihovi interesi ostali podrejeni interesom zemljiške aristokracije in državne birokracije.

- V Sovjetski Zvezi je proces industrializacije, v odsotnosti razreda zasebnih podjetnikov, nosila oz. vodila totalitarna partija.

2. Potem s tradicionalno ubožno zakonodajo oz. institucijami skrbi za revne.

3. Tretji dejavnik, ki določa (oz. ki je določal) način reševanja problemov negotovosti eksistence posameznikov in družbenih skupin in njihove socialne reintegracije, so bile oz. so v določenem času in prostoru prevladujoče družbene teorije.

4. Četrty dejavnik pa so možnosti vplivanja, ki jih imajo različne interesne skupine na proces oblikovanja socialne zakonodaje.

Možnosti vplivanja interesnih skupin na oblikovanje socialne zakonodaje so bile oz. so večje v liberalnih političnih sistemih, medtem ko avtoritarni in totalitarni sistemi lahko dosti bolj avtonomno »zasledujejo državni interes«.

Medsebojno igro drugega in tretjega dejavnika ter njun vpliv na oblikovanje moderne socialne zakonodaje pojasni Rimlinger s posegom v predzgodovino moderne socialne države.

To predzgodovino razdeli v dve obdobji:

- obdobje ubožne zakonodaje od 16. do 18. stol.,
- ter liberalni prelom v 19. stol.

Ubožna zakonodaja in institucije socialne skrbi za revne, ki izhajajo iz te zakonodaje in ki so si bile v vseh predindustrijskih družbah zelo podobne, so bile v začetku 19. stol., pod vplivom idej merkantilizma in malthusianizma, deležne ostre liberalne kritike, ki je zahtevala njihovo razpustitev.

Razmah liberalizma je vnesel v oblikovanje nove socialne zakonodaje po posameznih deželah velike razlike. Čim močnejša so bila namreč liberalna načela individualne odgovornosti in lastne iniciative v vrednostnem sistemu določene družbe, tem manjši je bil legitimizacijski prostor za uvajanje modernih socialno-zavarovalnih sistemov.

V odvisnosti od teh štirih dejavnikov so se izoblikovali trije različni tipi socialne zakonodaje / oz., institucionalizirali so se trije različni tipi socialno-zavarovalnih sistemov:

1. V avtoritarnem sistemu Nemškega cesarstva (pa tudi carske Rusije), kjer so interesi zemljiške aristokracije in državne birokracije prevladovali nad interesi meščanstva kot nosilca procesa industrializacije, in kjer je bil politični vpliv interesnih skupin povsem omejen, se liberalne ideje nikoli niso razmahnile; močan pa je bil vpliv paternalizma in hegelianizma. Konservativni nosilci politične moči, ki jim institucije skrbijo za revne niso več zadoščale, so se potegovali za uvedbo državnih socialno-zavarovalnih sistemov. Potrebovali so namreč sredstvo, s katerim bi:

- zagotovili lojalnost delavcev patriarhalni državi,
- dosegli, da ti akceptirajo svojo pozicijo v hierarhizirani strukturi družbe,
- in tako zavarovali obstoječi sistem družbenih neenakosti pred prevarničnimi reformnimi idejami in zahtevami.

S tem namenom uvedeni vsi štirje socialno-zavarovalni sistemi so reflektirali hierarhično strukturo družbe: omejeni so bili na delavstvo (ki je bilo »potrebno« državne pomoči, ker je ogrožalo legitimiteto nosilcev politične moči); finansirali so jih zavarovanci in delodajalci (pri tem je višina vplačil kazala razlike v mezdah delavcev oz. v dohodku delodajalcev, višina izplačil pa je bila odvisna od višine vplačil), pa tudi države. Pri upravljanju teh sistemov je bila vloga države omejena na izvajanje nadzora.

2. V totalitarnem sistemu po Oktobrske Sovjetske zveze so bili na zelo nizki stopnji industrializacije in urbanizacije, ki ju je vodila totalitarna partija, in ob močnem vplivu idej komunizma – takoj uvedeni trije socialno-zavarovalni sistemi (invalidsko, pokojninsko, zdravstveno, ni pa bilo zavarovanja za primer brezposelnosti). Novi nosilci oblasti so namreč potrebovali sredstvo, s katerim bi regulirali delovni prispevek posameznikov in tako podvrgli delavce kontroli države.

Na tej osnovi je nastal drugi institucionalni tip socialnega zavarovanja, ki je pod neposrednim nadzorom države, finansirajo pa ga državna podjetja in država, ne pa tudi zavarovanci; izplačila oz. denarna nadomestila so interpretirana kot nagrada oz. zahvala države posamezniku za njegov delovni prispevek in se razlikujejo glede na vrsto dejavnosti in glede na članstvo v sindikatih; ta tip socialnega zavarovanja zajema le (dolgo časa) industrijske delavce, ker so ti za proces industrializacije strateškega pomena.

3. V nasprotju s pripravljenostjo avtoritarnih in totalitarnih sistemov za uvedbo socialno-zavarovalnih sistemov so se liberalne dežele z dominantno pozicijo zasebnih podjetnikov in omejeno vlogo države dolgo časa upirale uvedbi teh sistemov. Tega nikakor ni mogoče pojasniti samo z močjo liberalnih idej, temveč je potrebno upoštevati posebni interesni položaj različnih političnih akterjev.

Na eni strani legitimiteta nosilcev politične moči v parlamentarnih sistemih ni bila tako vprašljiva kot v avtoritarnih, na drugi strani pa ne delodajalcev ne sindikatov ni zanimala uvedba teh sistemov. Za podjetnike je bil to dodatni strošek, sindikati pa so videli v socialni aktivnosti države nevarnost slabitve solidarnosti med delavci in grožnjo svoji neodvisnosti oz. avtonomiji.

Zaradi teh odporov so bili državni socialno-zavarovalni sistemi v liberalnih državah (v ZDA, Angliji, pa tudi v Franciji) uvedeni šele takrat, ko je bil ekonomski razvoj že onstran faze industrializacije in ko je politična moč deprivilegiranih slojev močno narasla. V kontekstu rastočega pomena »faktorja dela« v odnosu do »faktorja kapitala« je pomenila uvedba socialno-zavarovalnih sistemov naložbo v »človeški kapital«, s ciljem dvigniti produktivnost in nacionalno učinkovitost.

Razširitev državljskih pravic tudi na socialne pravice je povzročila, da so zavarovalni sistemi vključevali vse državljane ali pa najmanj vse zaposlene. Denarna izplačila so zagotavljala eksistenčni minimum vsem državljanom in s tem odprla prostor za dopolnilne zavarovalne sisteme sindikatov ali zasebnih zavarovalnih družb.

Pri finansiranju teh sistemov sodelujejo – pri močnem variiranju deleža države – tako delodajalci kot tudi zavarovanci. Prispevek podjetnikov ni interpretiran kot »patriarhalna dolžnost«, temveč kot produkcijski strošek.

Temeljne ugotovitve Rimlingerjeve študije smo nekoliko obsežnejše navedli zato, ker je dosedaj samo on prepričljivo pokazal, odvisno od katerih dejavnikov oz. pogojev so se izoblikovali oz. obstajajo različni institucionalni tipi socialnega zavarovanja; navedli pa smo jih tudi zato, ker prav tako prepričljivo kažejo, kako pomemben instrument za legitimizacijo in stabilizacijo oblasti političnih elit je socialna politika. Oblikovanje socialno-političnih ukrepov je, če izhajamo iz njegovih ugotovitev, v dosti večji meri posledica »iniciativ od zgoraj« kot pa »zahtev od spodaj«.

To spoznanje je v svoji študiji vloge interesnih skupin in drugih političnih akterjev (volitve, stranke, interesne skupine, državni uradniki) pri oblikovanju socialne zakonodaje potrdil tudi Hugh Heclo (1974).

Njegova temeljna ugotovitev je, da so državni uslužbenci tisti, ki izoblikujejo predloge konkretnih socialno-političnih ukrepov oz. zakonodaje, o katerih potem razpravljajo interesne skupine in politične stranke. Oblikovanje socialne politike se mu je tako razkrilo kot »proces socialnega učenja«, v katerem različne skupine iščejo kolektivne rešitve za določene probleme.

Osnovna gonilna sila tega procesa je državna uprava; politične stranke nastopajo kot formulatorji osnovnih usmeritev, medtem ko interesne skupine delujejo reaktivno kot skupine veto.

Pomen obeh raziskav je tako predvsem to, da v nasprotju z determinističnim prepričanjem o strukturnih determinantah socialno-političnih ukrepov, ki ga vsebujejo vse navedene kvantitativne raziskave, razkrivata zelo širok akcijski prostor za politične elite, ne le v oblikovanju socialne politike, temveč v procesu družbeno-ekonomskega razvoja nasploh.

III. Sklepne ugotovitve

Na podlagi povedanega lahko zaključimo, da je resen spoprijem sociologije s fenomenom socialne politike v fazi polne razširjenosti socialno-zavarovalnih sistemov, usmeril le-to nazaj k pojasnjevanju družbenih pogojev nastanka in širjenja »moderne socialne politike«. Različne sociološke teorije socialne politike oz. eksplikativni modeli ponujajo različne determinante izoblikovanja in širjenja socialno-zavarovalnih sistemov. Iz teh determinant izhajajo potem različne pojasnitve družbene vloge oz. funkcij »moderne socialne politike«.

Predstavljene empirične raziskave niso bile, kot rečeno, izvajane z namenom, da sistematično preverijo vse ponujene argumente oz. hipoteze: vsaka kor pa je na osnovi njihovih rezultatov mogoče zaključiti, da je bilo izoblikovanje in širjenje »moderne socialne politike« v Zahodni Evropi dosti močnejše determinirano s političnim pritiskom, ki je izhajal iz razmerij moči med različnimi političnimi akterji, kot pa z »objektivnim pritiskom« na novo nastalih oblik negotovosti eksistence posameznikov in skupin, ki je izhajal iz (kapitalistične) industrializacije in urbanizacije. Ta sklep govori v prid večje eksplikativne moči konfliktno-teoretičnih, v odnosu do funkcionalističnih

nih razlag socialne politike:

– Funkcionalistične teorije, tako pluralističnega kot neomarksističnega izvora, ne morejo zadovoljivo pojasniti vseh »različnih smeri« v oblikovanju in širjenju »moderne socialne politike« v posameznih deželah. Ne kapitalistični mezdni odnosi, niti nove oblike negotovosti eksistence posameznikov in skupin, izhajajoče iz procesov industrializacije in urbanizacije, niso namreč avtomatično izzvale reakcije države oz. politike. Dokaz za to so velike razlike med državami glede na čas uvedbe posameznih socialno-zavarovalnih sistemov, kot tudi izoblikovanje različnih institucionalnih tipov teh sistemov. Vse to variira povsem neodvisno od določene stopnje ekonomske razvitosti dežele, kot tudi neodvisno od »faze zrelosti« kapitalizma.

– Eksplikativna moč konfliktno-teoretičnih razlag se pokaže v vseh fazah oblikovanja »moderne socialne politike«:

Fazo uvajanja socialno-zavarovalnih sistemov (obdobje pred 1. svet. vojno) najprepričljiveje razložijo konfliktni teoretiki – razlagalci »socialne politike od zgoraj«; ti dokažejo, da je uvajanje socialno-zavarovalnih sistemov izraz legitimizacijskih deficitov nacionalnih političnih elit.

Hitro širjenje socialno-zavarovalnih sistemov med obema vojnama, katerega gibalno so bile delavske stranke, prepričljivo razložijo tisti konfliktni teoretiki, ki interpretirajo socialno politiko kot rezultat zahtev organiziranega delavskega gibanja (»socialna politika od spodaj«). To, da so sindikati prej zavirali kot pospeševali uvajanje socialnozavarovalnih sistemov, ter to, da je bila za širjenje socialno-zavarovalnih sistemov odločilnega pomena udeležba levih strank v vladah (in ne zgolj njihova množičnost), dokazuje pluralistično tezo o kontroli centra kolitične moči – nadzirajo ga delavske stranke kot dosti pomembnejše determinante oblikovanja socialno-političnih iniciativ kot so kolektivni protesti in razredni boj – kar trdijo neomarksisti-konfliktni teoretiki – razlagalci »socialne politike od spodaj«.

Trend konvergence v smislu uvedbe vseh štirih socialno-zavarovalnih sistemov ter njihove razširitve v nacionalne sisteme (vključujejo vse prebivalstvo), katerega nosilec so po drugi svetovni vojni politične stranke »vseh barv«, predstavlja sicer problem za pluraliste konfliktno teoretike, vendar ga ti s sklicevanjem na pomen »klientov« socialnega zavarovanja kot potencialnih volivcev vseeno lažje razložijo kot neomarksisti konfliktni teoretiki.

Tudi nobena od konfliktno-teoretičnih razlag očitno ne more – sama zase – razložiti vse pestrosti empiričnih vzorcev izoblikovanja »moderne socialne politike«. Avtorji teh teorij sicer ne ponujajo monokavzalnih razlag, vendar pa so, kot smo videli, poskusi povezave različnih determinant v integriran eksplikativni model prej izjema kot pravilo. Zato ne bo odveč, če poskusimo za zaključek vsaj taksativno navesti vse najpomembnejše determinante oblikovanja socialnih iniciativ države oz. politike (brez pretenzije, da bi jih povezali v integriran formalni model):

1. Iz družbeno-ekonomskega razvoja izhajajo zmeraj nove oblike negotovosti eksistence posameznikov in družbenih skupin; vendar pa te »problemske situacije« same po sebi ne predstavljajo nobene »sistemske nujnosti«.

2. Šele ko jih različni politični akterji selekcionirajo in definirajo, dobijo status politične relevantnosti.

3. Kateri »socialni problemi« se bodo pretvorili v politične zahteve, je odvisno najprej od stopnje učinkovitosti obstoječih socialnih institucij in združenj.

4. »Politični pritisk« socialnih zahtev bo tem večji, čim večja je politična moč akterjev, ki postavljajo socialne zahteve, čim višja je stopnja reprezentivnosti političnih institucij, ter v čim večji meri je realiziran princip odgo-

vornosti izvršne oblasti (vlad) parlamentom.

5. Do samoiniciativnega socialnega angažiranja političnih elit pride le v primeru, ko skupine, ki so jim namenjene socialne storitve, ogrožajo legitimnost teh elit.

6. Prvi pogoj za uresničitev socialno-političnih zahtev je, da ima politika na voljo ustrezne kapacitete za oblikovanje »inovacij« oz. rešitev za postavljenе probleme.

Stopnja realizacije predlaganih rešitev je determinirana najprej z učinkovitostjo same administracije, potem s stopnjo centraliziranosti države, pa tudi z višino finančnih resursov, s katerimi razpolaga politika (davčna politika in stopnja ekonomske razvitosti dežele).

7. Ko so programi za reševanje socialnih problemov institucionalizirani, povzroča njihova bolj oz. manj uspešna realizacija spremembe v problem-skih situacijah; hkrati izhajajo iz teh rešitev nepredvidene posledice, ki potem s svoje strani zahtevajo politično iskanje novih rešitev.

8. Politična moč akterjev, ki postavljajo »socialne zahteve«, stopnja reprezentativnosti političnih institucij, ter stopnja centraliziranosti političnih sistemov so seveda zgodovinsko rastoče veličine, katerih začetki segajo v proces izoblikovanja držav in narodov.

In končno determinirajo tudi tradicionalni načini (institucionalni kot neformalni) reševanja socialnih problemov iskanje novih političnih rešitev za nove probleme.

LITERATURA

1. Aaron, Henry J.: 1967. Social Security. International Comparisons, str. 13–48, v: Eckstein, O. ured. 1967. Studies in the Economics of Income Maintenance, Brookings, Washington D.C.
2. Achinger, Hans: 1971. Sozialpolitik als Gesellschaftspolitik. Von der Arbeiterfrage zum Wohlfahrtsstaat. Eigenverlag des Deutschen Vereins für öffentliche und private Fürsorge. Frankfurt.
3. Alber, Jens: 1982. Vom Armenhaus zum Wohlfahrtsstaat. Analysen zur Entwicklung der Sozialversicherung in Westeuropa. Campus Verlag, GmbH Frankfurt/Main.
4. Baier, Horst: 1977. Herrschaft im Sozialstaat. Auf der Suche nach einem soziologischen Paradigma der Sozialpolitik, str. 128–142 v: Von Ferber, Kaufmann: 1977, Soziologie und Sozialpolitik, Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie, posebna izdaja 19. Westdeutscher Verlag, Opladen.
5. Cutright, Philipps, 1967. Income Redistribution: A Cross-National Analysis. Social Forces, 46, str. 180–190.
6. Flora, Peter, Jens Alber in Jürgen Kohl: 1977, Zur Entwicklung der westeuropäischen Wohlfahrtsstaaten. Politische Vierteljahrsschrift 18. str. 707–772.
7. George, Victor: 1973, Social Security and Society. Routledge & Kegan Paul, London.
8. Goldthorpe, John H.: 1967. The Development of Social Policy in England 1800–1914. Transactions of the Fifth World Congress of Sociology 1967, str. 41–56.
9. Hage, Jerald, Robert Hanneman: 1977. The Growth of the Welfare State in Four Western European Societies: A Comparison of Three Paradigms, fotokopirano.
10. Hecl, Hugh: 1974. Modern Social Politics in Britain and Sweden. Yale University Press, New Haven in London.
11. Korpi, Walter: 1978. The Working Class in Welfare Capitalism. Routledge & Kegan Paul, London.
12. Kuhnle, Stein: 1978. The Beginnings of the Nordic Welfare States: Similarities and Differences. Acta Sociologica, 21. str. 9–35.
13. Kuhnle, Stein: 1981. The Growth of Social Insurance Programs in Scandinavia: Outside Influences and International Forces str. 125–150 v: Flora, Heidenheimer ured.: 1981. The Development of Welfare States in Europa and America. Transaction Books, New Brunswick in London.
14. Lenhardt, Gero, Claus Offe: 1977. Staatstheorie und Sozialpolitik. Politisch-soziologische Erklärungsansätze für Funktionen und Innovationsprozesse der Sozialpolitik, str. 98–127, v: von Ferber, Kaufmann, 1977.

15. Marshall, Thomas H.: 1965. *Class, Citizenship and Social Development*. Doubleday, Garden City, New York.
16. Müller, Wolfgang, Christel Neususs: 1971. *Die Sozialstaatsillusion und der Widerspruch von Lohnarbeit und Kapital*. Prokla, Posebni zvezek 1, str. 7-70.
17. Narr, Wolf Dieter, Claus Offe ured.: 1976: *Wohlfahrtsstaat und Massenlojalität*. Kiepenheuer & Witsch, Köln.
18. O'Connor, James: 1974. *Die Finanzkrise des Staates*. Suhrkamp, Frankfurt.
19. Piven, Frances F. Richard A. Cloward: 1977. *Regulierung der Armut*, Suhrkamp, Frankfurt.
20. Pryor, Frederic L.: 1968, *Public Expenditures in Communist and Capitalist Nations*. Irwin, Homewood.
21. Rimlinger, Gaston V.: *Welfare Policy and Industrialization in Europe, America, and Russia*. John Wiley, New York.
22. Vobruba, Georg: 1978. Staatseingriff und Ökonomiefunktion. *Der Sozialstaat als Problem für sich selbst*. Zeitschrift für Soziologie, 7, str. 130-156.
23. Wilensky, Harold L., Charles N. Lebeaux: 1965. *Industrial Society and Social Welfare*, Free Press, New York.
24. Wilensky, Harold L.: 1975. *The Welfare State and Equality*, University of California Press, Berkeley.